

EDWARD O. WILSON

Etika in religija

Stoletja trajajoče razprave o tem, od kod izvira etika, je mogoče strniti takole: etične smernice, kot na primer pravičnost in človekove pravice, so neodvisne od človeške izkušnje, ali pa so človeška iznajdba. Razlikovanje med tem dvojim presega zgolj vajo akademskih filozofov. Izbira med predpostavkama povzroči radikalno spremembo v tem, kako vidimo sami sebe kot vrsto. Je merilo za to, kolikšno oblast ima religija, in določa postopek moralnega razmišljanja.

Domnevi, ki tekmujeta med seboj, sta kot otoka v morju kaosa, nepremični, različni kot življenje in smrt, snov in praznina. Katera je pravilna, ni mogoče spoznati s čisto logiko; za zdaj boste prišli od ene do druge samo s skokom, polnim vere. Navsezadnje pa bomo vendarle našli pravi odgovor z zbiranjem objektivnih dokazov. Mislim, da je moralno razmišljanje na vsaki ravni samo po sebi skladno z naravoslovnimi znanostmi.

Vsak misleč človek ima izoblikovano mnenje o tem, katera od obeh premis je pravilna. V nasprotju s splošno razširjenim mnenjem pa tu ne gre za razhajanje med verniki in svobodomisleci, temveč med transcendentalisti, ki menijo, da moralne smernice obstajajo zunaj človeškega uma, in empiristi, za katere so te smernice plod prav tega uma. Izbira med religioznim in nereligioznim prepričanjem ter izbira med etično transcendentalnim in empiričnim prepričanjem sta presečni odločitvi metafizičnega mišljenja. Etični transcendentalist, ki verjame, da je etika neodvisna, je lahko ateist ali pa predpostavlja obstoj kakega božanstva. Vzporedno z njim pa je etični empirik, ki verjame v etiko kot zgolj človekovo stvaritev, bodisi ateist ali pa verjame v boga stvarnika (četudi ne v takšnega, ki postavlja zakone, kot v tradicionalnem judovsko-krščanskem smislu). Možnost etičnih temeljev je mogoče najpreprosteje izraziti takole:

Verjamem v neodvisnost moralnih vrednot, pa če so dane od Boga ali ne, v nasprotju z:

Verjamem, da moralne vrednote prihajajo zgolj od ljudi; Bog je vprašanje zase.

Teologi in filozofi se kot na sredstvo, s katerim preiskujejo veljavnost etike, skoraj vedno osredotočajo na transcendentalizem. Iščejo gral naravnega zakona, ki vsebuje neodvisna načela moralnega vedenja, imuna za dvom in kompromis. Krščanski teologi, ki sledijo razmišljanju Tomaža Akvinskega v *Summa Theologiae*, na splošno menijo, da je naravni zakon izraz Božje volje. S tega stališča imajo človeška bitja obveznost, da z marljivim premišljevanjem odkrijejo ta zakon in ga vtkejo v svoja vsakdanja opravila. Laični transcendentalni filozofi se nemara zdijo radikalno drugačni od teoloških, v resnici pa so jim

precej podobni, vsaj kar zadeva razmišljanje o morali. Po večini vidijo naravni zakon kot sklop načel, ki so tako močna, da so samoumevna vsakemu mislečemu človeku, ne glede na svoj prvotni izvor. Skratka, transcendentalisti so si v izhodiščih podobni, pa če se obračajo na Boga ali ne.

Ko je na primer Thomas Jefferson, ki je sledil Johnu Locku, izvedel iz naravnega zakona doktrino naravnih pravic, se je bolj ukvarjal z močjo transcendentalnih trditev kot pa z njihovim božjim ali svetnim izvorom. V Deklaraciji neodvisnosti je zлил posvetne in religiozne predpostavke v en sam transcendentalistični stavek, s katerim je spretno ubil obe muhi na en mah: »To resnico imamo za samoumevno, da so namreč vsi ljudje ustvarjeni enaki, da jim je njihov Stvarnik podelil nekatere neodtujljive pravice, da so med temi pravica do življenja, svobode in iskanja sreče.« Ta trditev je postala temeljna premisa ameriške državne vere, katere pravičniški meč sta vihtela Lincoln in Martin Luther King; in še vedno je to osrednja etika, ki povezuje vsa ljudstva Združenih držav.

Ti plodovi teorije o naravnem zakonu so tako prikupni, posebno če je zraven še božansko, da se zdi, kot da o transcendentalistični predpostavki sploh ne more biti dvoma. Toda ob njenih plemenitih dosežkih je treba omeniti tudi strašne spodrslljaje. Velikokrat so jo sprevračali; z njo so, na primer, strastno zagovarjali zavojevanja kolonij, suženjstvo in genocid. In nikoli se ni bila nobena vélika vojna, ne da bi obe strani mislili, da je njuna stvar tako ali drugače transcendentalno sveta. »O, kako sovražimo drug drugega iz ljubezni do Boga,« kot je pripomnil kardinal Newman.

Zato bi bilo morda bolje, če vzamemo empirizem resneje. S stališča empirika je etika takšno ravnanje, ki ga je družba dovolj nepretrgano in dovolj dolgo obravnavala z odobravanjem, da se izraža kot kodeks načel. Poganjajo jo dedne predispozicije v umskem razvoju – »moralna čustva« razsvetljenskih filozofov –, ki močno zbližujejo različne kulture, vendar dobijo v vsaki kulturi posebno obliko glede na zgodovinske okoliščine. Če jih presojamo od zunaj v okviru dobrega in zla, imajo ti kodeksi pomembno vlogo v določanju, katere kulture cvetijo, katere pa propadajo.

Pri empiričnem vidiku je pomemben njegov poudarek na objektivnem znanju. Uspešnost etičnega kodeksa je odvisna od tega, kako modro razlaga moralna čustva, zato bi morali tisti, ki ga oblikujejo, poznati delovanje možganov in razvoj uma. Odvisna pa je tudi od tega, kako natančno predvidi posledice določenih dejanj v nasprotju z drugimi, posebno v primerih moralne dvoumnosti. Tudi za to je potrebno veliko znanja o naravnih in družbenih vedah.

Argument empirikov je torej, da bi morali biti z raziskovanjem bioloških korenin moralnega vedenja in razlago njihovega snovnega izvora ter nagnjeni sposobni oblikovati modrejši in trajnejši etični konsenz. Z zdajšnjim širjenjem znanstvenega raziskovanja, ki sega v globlje procese človeške misli, je ta podvig izvedljiv.

V prihajajočem stoletju bo izbira med transcendentalizmom in empirizmom postala različica boja za človeško dušo. Moralno sklepanje bo bodisi ostalo osredotočeno na teološke in filozofske idiome, tako kot zdaj, ali pa se bo preusmerilo k snovni analizi, temelječi na znanosti. Kje se bo ustalilo, je odvisno od tega, kateri svetovni nazor bodo dokazali kot pravilen ali ga vsaj *zaznavali* kot pravičnega.

Prišel je čas, da vržemo karte na mizo. Etiki, učenjaki, specializirani za moralno sklepanje, neradi razglašajo svoje mnenje na etičnih temeljih ali priznavajo svojo zmotljivost. Redko slišiš debato, ki bi se začela s preprosto izjavo: *To je moje izhodišče, ki pa bi bilo lahko napačno*. Etiki imajo raje prepirljiv prehod od določenega k nejasnemu, ali pa obrnjeno, od nedoločenosti k zakrknjeno konkretnim primerom. Imam jih na sumu, da so v srcu vsi transcendentalisti, vendar to zelo redko povedo v preprostih trdilnih stavkih. Človek jim ne sme preveč zameriti; težavno je pojasniti neizrekljivo, oni pa očitno ne marajo trpeti tega ponižanja, da bi bilo moč njihovo osebno prepričanje jasno razumeti. Na splošno se torej v celoti izogibajo ključnemu vprašanju.

Po tej izjavi bom skušal torej neposredno izraziti svoje stališče: sem empirik. Kar zadeva religijo, se nagibam k deizmu, toda njegovo dokazovanje se mi zdi problem predvsem v astrofiziki. Obstoj kozmološkega Boga, ki je ustvaril vesolje (kot to vidi deizem), je mogoč in ga bo nekoč nemara moč argumentirati, najbrž z oblikami materialnih dokazov, ki si jih zdaj še ne predstavljamo. Ali pa bo zadeva človeku za zmeraj ostala nedosegljiva. V nasprotju s tem pa je nekaj, kar je za človeštvo veliko pomembnejše; obstoj biološkega Boga, ki usmerja organsko evolucijo in posega v človeške zadeve (kot to vidi teizem), vse bolj spodbijata biologija in znanost o možganih.

Mislím, da se ta očitnost bolj nagiba k čisto snovnemu izvoru etike in izpolnjuje merilo ujemanja. Vzročne razlage možganskih aktivnosti in evolucije, pa če so še tako nepopolne, že pokrivajo večino dejstev, ki jih poznamo o moralnem vedenju, z največjo natančnostjo in najmanjšim številom nepodprtih predpostavk. Takšno pojmovanje je sicer relativistično, z drugimi besedami: odvisno od osebnega stališča, ni pa nujno, da je takšno zaradi neodgovornosti. Če ga previdno razvijamo, lahko bolj neposredno in varno privede do trdnega moralnega kodeksa kot transcendentalizem, ki je navsezadnje, če malo premislím, tudi relativističen.

In da seveda ne pozabim: mogoče se motím.

Da bi izostril razliko med transcendentalizmom in empirizmom, sem si izmislil debato med zagovornikoma obeh nazorov. Da bi dodal strastno prepričanje, sem transcendentalista napravil še teista, empirika pa skeptika. In da bi bil kar se da pošten, sem potegnil njune argumente iz najtemeljiteje preučevanih virov teologije in filozofije, kar jih poznam.

TRANSCENDENTALIST

»Preden se lotim etike, naj navedem logiko teizma, kajti če dopustimo obstoj Boga, ki določa zakone, je izvor etike v trenutku pojasnjen. Torej prosim, da pazljivo premislíte tale argument v prid teizma.

Oporekam vašemu zavračanju teizma na vaših empiričnih temeljih. Kako lahko upate, da boste kdaj koli ovrgli obstoj osebnega Boga? Kako lahko spodbijate tritisočletni duhovni dokaz sledilcev judovstva, krščanstva in islama? Stotine milijonov ljudi, med katerimi je tudi visok odstotek izobraženih državljanov industrializiranih držav, *ve*, da vodi njihovo življenje nevidna, a občutena sila. Ta dokaz je nepremagljiv. Po nedavnih raziskavah devet od desetih Američanov verjame v osebnega Boga, ki lahko odgovarja na molitve in dela čudeže. Eden od petih je izkusil Njegovo navzočnost in vodstvo vsaj enkrat v letu pred anketo. Kako lahko znanost, disciplina, ki je temelj etičnega empirizma, spodbije tako široko razširjen dokaz?

Nenehno nas opominjajo, da je jedro znanstvene metode zavračanje določenih trditev v prid drugih, in sicer strogo v skladu z logiko, ki temelji na dejstvih. Kje so dejstva, ki zahtevajo zavračanje osebnega Boga? Ni dovolj reči, da zamisli ni treba razlagati v fizičnem svetu, vsaj kot ga razumejo znanstveniki. Teizem je prevelika zadeva, da bi jo lahko izbrisali z zamahom roke. Breme dokazovanja je na vas, ne na tistih, ki verjamejo v božansko navzočnost.

Če pogledamo na to s prave perspektive, Bog vsebuje znanost, znanost pa ne vsebuje Boga. Znanstveniki zbirajo podatke o določenih stvareh in gradijo hipoteze, da bi jih razložili. Da bi kar se da razširili doseg objektivnega znanja, začasno privzamejo nekatere hipoteze, druge pa zavržejo. Toda to znanje lahko zaobseže le del stvarnosti. Znanstveno raziskovanje zlasti ni zamišljeno za raziskovanje vseh čudežnih različic človeških mentalnih izkušenj. Nasprotno pa zmore ideja o Bogu razložiti *vse*, ne samo merljive pojave, temveč tudi tiste, ki so osebno doživeti in subliminalno občuteni, z razodetji vred, ki jih je mogoče sporočati zgolj po duhovnih kanalih. Zakaj bi morale biti vse mentalne izkušnje vidne na možganskem skenu? V nasprotju z znanostjo je ideja o Bogu zainteresirana za več kot samo za snovni svet, ki nam je dan v raziskovanje. Naš um se odpira za tisto, kar leži zunaj tega sveta. Uči nas, kako poseči po skrivnostih, ki so razumljive samo skozi vero.

Zaprte svoje misli v snovni svet, če želite! Drugi vedo, da Bog obsega tudi najbolj oddaljene stvari v Stvarstvu. Od kod prihajajo naravni zakoni, če ne od sile, ki je višja od njih? Znanost ne daje odgovora na to najvišje vprašanje teologije. Drugače povedano: Zakaj obstaja nekaj namesto nič? Dokončni smisel obstoja je onkraj tistega, kar lahko razumsko dojamejo človeška bitja, zatorej tudi zunaj področja znanosti.

Ste tudi pragmatik? Obstaja nujen praktičen razlog, da verjamemo v etične nauke, ki jih daje najvišje bitje. Zanikanje tega izvora, domneva, da je moralni kodeks zgolj človeško delo, to je nevarna vera. Kot je dejal Veliki inkvizitor Dostojevskega, kadar ne vlada Božja roka, so dovoljene vse stvari in svoboda se spremeni v bedo. To svarilo podpira sama avtoriteta izvirnih razsvetljenskih mislecev. Tako rekoč vsi so verjeli v Boga, ki je ustvaril vesolje, in mnogi so bili za nameček še goreči kristjani. Skoraj nihče ni bil pripravljen zavreči etiko zaradi posvetnega materializma. John Locke je rekel, da 'do tistih, ki zanikajo

obstoj božanstva, ne smemo biti niti malo strpni. Obljube, zaveze in prisege, ki so vezi človeške družbe, ne morejo imeti za ateista nikakršne moči in svetosti, kajti odmik od Boga, četudi samo v mislih, razdre vse.' Robert Hooke, veliki fizik v sedemnajstem stoletju, je v pismu novoustanovljeni Kraljevi družbi modro posvaril, da naj bi bil smoter te organizacije, ki naj bi bila kvintesenca razsvetljenstva, 'zboljšati znanje o prirodnih stvareh in vseh uporabnih umetnostih, rokodelstvih, mehaničnih tehnikah, motorjih in izumih s poskusi – (ki naj se ne mešajo z božanskim, metafiziko, moralo, politiko, slovnico, retoriko ali logiko)'.

Ti občutki prevladujejo med vodilnimi misleci moderne dobe, pa tudi veliko manjšino delujočih znanstvenikov. Krepi jih gnus ob zamisli organske evolucije po Darwinu. To temeljno vodilo empirizma si drzne zvajati Stvarstvo na proizvode naključnih mutacij in okoliščin. Celó George Bernard Shaw, priznan ateist, se je z obupom odzval na darvinizem. Obsodil je njegov fatalizem in poniževanje lepote, inteligence, časti in prizadevanj na abstrakten pojem na slepo sestavljene snovi. Mnogi pisci menijo, in mislim, da čisto pošteno, da je tak sterilen pogled na življenje, ki zvaja človeška bitja na komaj kaj več od inteligentnih živali, intelektualno upravičil genocidne strahote nacizma in komunizma.

S teorijo evolucije, ki vlada zdaj, je torej zagotovo nekaj narobe. Tudi če se zgodi kaka oblika genetične spremembe znotraj vrst na način, kot ga razglša novi darvinizem, pa celotne čudovite zapletenosti modernih organizmov ni moglo ustvariti zgolj slepo naključje. V zgodovini znanosti novi dokazi znova in znova strmoglavljujejo uveljavljene teorije. Zakaj se znanstveniki tako preplašeno oklepajo avtonomne evolucije in dvomijo v možnost inteligentnega načrta? Vse to je zelo čudno. Zdi se, da bi bil načrt vendar preprostejša razlaga kot pa naključno samosestavljanje milijonov vrst organizmov.

Na koncu pa – teizem pridobiva nepremagljivo moč, kar zadeva človeški um in – tega se ne bojim povedati – neumrljive duše. Ni čudno, da četrtnina Američanov ali več povsem zavrača zamisel kakršne koli evolucije človeka, celo v anatomiji in fiziologiji. Znanost, ki gre predaleč, je arogantna. Naj ostaja na svojem mestu kot darilo od Boga, da bi razumeli Njegovo fizično domeno.«

EMPIRIK

»Začel bom s prostovoljnim priznanjem, da je religija neverjetno privlačna za človeški um in da je versko prepričanje večinoma dobrodejno. Religija se dviguje iz najbolj skritih zavojev človeškega duha. Neguje ljubezen, vdanost, predvsem pa upanje. Ljudje so lačni jamstva, ki jim ga ponuja. Ne morem se domisliti ničesar bolj čustveno nepremagljivega od krščanske doktrine, ki pravi, da se je Bog utelesil kot dokaz za svetost vsega človeškega življenja, celo življenja sužnja, in da je umrl ter spet vstal kot obljuba večnega življenja za vsakogar.

Toda religiozno prepričanje ima tudi drugo, uničevalno plat, ki je enaka najhujšim ekscesom materializma. Ocenjujejo, da je v zgodovini doslej obstajalo sto tisoč verskih sistemov, in mnogi od njih so zanetili etnične in plemenske vojne. Posebno vsaka od treh velikih zahodnih religij se je v tem ali onem

obdobju razširila v simbiozi z vojaško agresijo. Islam, kar pomeni 'ponižnost', so s silo orožja uvedli na velike dele Srednjega vzhoda, Sredozemlja in južne Azije. Krščanstvo je vladalo Novemu svetu s kolonialno silo kot tudi z duhovno milostjo. Okoristilo se je z zgodovinskim naključjem: Evropa, ki so jo na vzhodu omejevali muslimanski Arabci, se je obrnila na zahod in okupirala obe Ameriki, kjer je križ drugoval meču v enem bojnem pohodu za drugim, posledica pa sta bila zaslužnjevanje in genocid.

Krščanski vladarji so imeli poučen zgled v zgodnji judovski zgodovini. Če naj verjamemo Stari zavezi, je Bog ukazal Izraelcem, naj z bičem preženejo barbare iz obljubljenе dežele. 'Toda v mestih teh ljudstev, ki ti jih Gospod, tvoj Bog, daje kot dedno posest, ne puščaj pri življenju ničesar, kar diha, temveč kot predmet zakletve neizprosno uniči Hetejce, Amorejce, Kanaanee, Ferizejce, Hivejce in Jebusejce, kakor ti je zapovedal Gospod, tvoj Bog,' poroča Peta Mojzeseva knjiga, 20,16–17. Ogenj in smrt sta požrla več kot tisoč mest, od Jošuevega bojnega pohoda proti Jerihu do Davidovega napada na pradaavno jebusejsko trdnjavo Jeruzalem.

Teh zgodovinskih dejstev ne omenjam zato, da bi blatil sodobna verstva, temveč zato, da bi osvetlil njihove materialne začetke in etične sisteme, ki jih podpirajo. Vse velike civilizacije so se razširile z osvajanji in med njihovimi najpomembnejšimi dobrinami so bile religije, ki so jih uzakonile. Pripadnost religiji, ki jo je podpirala država, je brez dvoma vselej prinašala globoko zadovoljstvo v mnogih psiholoških razsežnostih in razvila se je duhovna modrost, ki je omilila bolj barbarska načela, kakršna je bilo treba ubogati v dneh osvojitve. Toda vse današnje osrednje religije so zmagovalke v darvinovskem boju med kulturami in nobena ni uspevala s tem, da bi bila strpna do tekmič. Najhitrejša pot do uspeha je bila zmeraj podpora zavojevalske države.

Pošteno je, da zdaj naravnost spregovorim o vprašanju vzroka in učinka. Religiozna ekskluzivnost in fanatizem izhajata iz tribalizma, vere v prirojeno večvrednost in poseben položaj, ki jo ima majhna skupina izbrancev. Religiji ne moremo naprtiti krivde za tribalizem. Isto vzročno zaporedje je povzročilo nastanek totalitarnih ideologij. Poganski *corpus mysticum* nacizma in doktrina razrednega boja marksizma-leninizma, obe v bistvu dogmi o religiji brez Boga, sta bili v službi tribalizma, in ne obrnjeno. Njuni privrženci se ne bi tako goreče oklenili nobene od njiju, če se ne bi imeli za izbrano ljudstvo, krepstno v svojem poslanstvu, obdano s hudobnimi sovražniki in osvajalsko po pravici krvi in usode. Mary Wollstonecraft je pravilno rekla o moški prevladi nekaj, kar lahko raztegnemo na vse človeško vedenje: 'Nihče ne izbere zla zato, ker je zlo; samo po pomoti ga ima za srečo, saj je to dobrina, ki jo išče.'

Ko gre pleme na osvajalski pohod, se morajo njegovi člani žrtvovati za interese skupine, še zlasti med spori s konkurenčnimi skupinami. To je preprosto izraz najpomembnejšega pravila družabnega življenja v vsem živalskem kraljestvu. Pojavi se, kadar izguba osebnih prednosti zaradi podrejanja potrebam skupine pomeni več kot pa osebna pridobitev zaradi uspeha skupine.

Človeška posledica je, da sebične bogataše, pripadnike izgublajočih religij, nadomestijo nesebični reveži, pripadniki zmagujočih religij in ideologij. Boljše življenje nekoč kasneje, bodisi zemeljski paradiž ali pa vstajenje v nebesih, je obljubljena nagrada, ki si jo izmislijo kulture, da bi upravičile imperativ podloženosti v družbeni eksistenci. Podrejanje skupini in njenemu moralnemu kodeksu se ponavlja iz roda v rod, utrjuje se v uradni doktrini in osebem prepričanju. Ni pa predpisano od Boga niti ni padlo z neba kot samoumevna resnica. Razvija se kot nujno sredstvo preživetja v družbenih organizmih.

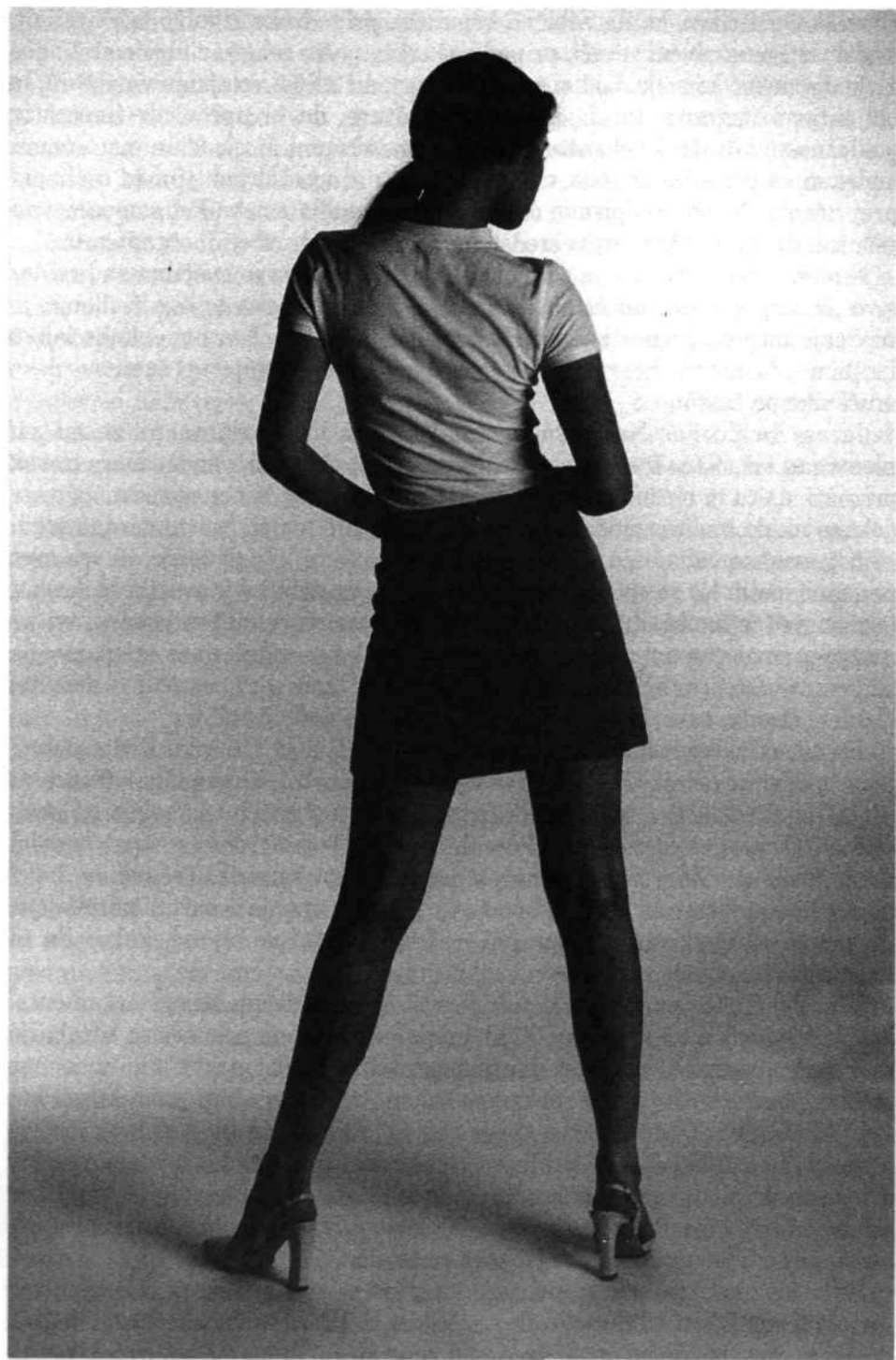
Najnevarnejša molitev je po mojem mnenju tista, ki je značilna za krščanstvo: *Nisem se rodil, da bi bil od tega sveta*. Če te čaka še eno življenje, je trpljenje mogoče prenesti – sploh pa trpljenje drugih. Naravno okolje lahko izrabimo do konca. Sovražnike vere lahko surovo pobijemo, samomorilske mučenike pa častimo.

Je vse to iluzija? Nerad bi uporabil to besedo, še slabša pa se mi zdi plemenita laž, ostra fraza, ki jo včasih uporabijo skeptiki, vendar mora človek priznati, da tu ni močne podpore objektivnih dokazov. Nobenega statističnega dokaza ni, da molitev zmanjšuje število obolenj in smrti, razen morda zaradi psihogenega spodbujanja imunskega sistema; če bi bilo drugače, bi ves svet nenehno molil. Ko se spopadeta dve vojski, ki sta dobili duhovniški blagoslov, ena še vedno zgubi. In ko rabljeva krogla raztrešči mučnikove pravične možgane in njegov um razpade, kaj potem? Ali lahko mirne duše sklepamo, da se bodo vsi tisti milijoni živčnih krožnih tokov znova vzpostavili v nematerialnem stanju, tako da se bo zavestni um lahko nadaljeval?

Resnično bistvo eshatologije tiči v predlogu Blaisa Pascala: *Živite dobro, toda sprejmite vero*. Če obstaja življenje po smrti, je razmišljal francoski filozof iz 17. stoletja, ima vernik vstopnico za nebesa in najboljše od obeh svetov. *Že bi zgubil,* je napisal Pascal, *bi zgubil le malo; če bi zmagal, bi dobil večno življenje.* Zdaj pa za trenutek pomislite kot empirik. Premislite, kako modro bi bilo obrniti ta predlog takole: Če ti strah, upanje in razum narekujejo, da moraš sprejeti vero, jo sprejmi, s tem svetom pa ravnaj, kakor da ni nobenega drugega.

Vem, da se bodo pravi verniki pohujševali nad tem delom mojega argumenta. Jezijo se na odkrite krivoverce, ki jih imajo v najboljšem primeru za zdradarje in v najslabšem za izdajalce družbenega reda. Doslej pa ni bilo nobenega dokaza, da neverniki manj spoštujejo zakone ali da so manj produktivni kot verniki istega družbenoekonomskega razreda ali da se manj pogumno soočajo s smrtjo. Leta 1996 so anketirali ameriške znanstvenike (da vzamem ugledno družbeno skupino); rezultati so odkrili, da je 46 odstotkov ateistov, 14 odstotkov pa dvomljivcev ali agnostikov. Samo 36 odstotkov je izrazilo željo po nesmrtnosti, pa še ti le zmerno; 64 si je sploh ni želelo.

Resnični značaj prihaja iz globljega vira, kot je religija. Gre za ponotranjenje moralnih načel družbe, okrepljenih z načeli, ki jih posameznik izbere sam in ki so dovolj močna, da zdržijo preskušnje samote in stisk. Ta načela sestavljajo nekaj,

kar imenujemo integriteta, dobesedno integrirani jaz, v katerem občutimo osebne odločitve kot dobre in iskrene. Značaj pa je trajen vir kreposti. Je samostojen in zbujajo občudovanje pri drugih. To ni ubogljivost do avtoritete, in čeprav je pogosto v skladu z verskim prepričanjem, katero ga tudi spodbuja, ni pobožnost.

Znanost tudi ni sovražnik. Je zbir organiziranega, objektivnega znanja človeštva, prvi medij, kar so jih iznašli, s katerim je mogoče združiti ljudi od vsepovsod v skupnem razumevanju. Ne daje prednosti nobenemu plemenu ali religiji. Je temelj resnično demokratične in globalne kulture.

Pravite, da znanost ne more pojasniti duhovnih pojavov. Zakaj ne? Znanosti o možganih pomembno napredujejo v analizah zapletenih umskih operacij. Ne vidim razloga, zakaj ne bi s časom priskrbeli materialnega poročila o čustvenih in mišljenjskih procesih, ki sestavljajo duhovno misel.

Sprašujete, od kod prihajajo etični nauki, če niso božansko razodetje. Pa pomislite na alternativno empirično hipotezo, da so nauki in vera v celoti materialni produkt uma. Več kot tisoč rodov so povečevali uspešnost preživetja in reproduktivnost tistih, ki so se prilagodili veri plemena. Več kot dovolj časa je bilo, da so se razvila epigenetska pravila – dedni preseki umskega razvoja –, ki porajajo moralne in religiozne občutke. Občutek za sprejemanje indoktriniranja je postal nagoni.

Etični kodeksi so nauki, ki jih dosežemo s konsenzom pod vodstvom prirojnih pravil umskega razvoja. Religija je skupek mitskih pripovedi, ki pojasnjujejo izvor ljudstva, njihovo usodo in zakaj se morajo podvreči določenim obredom in moralnemu kodeksu. Etična in verska prepričanja nastajajo od spodaj navzgor, od ljudstva do njegove kulture. Ne prihajajo od zgoraj navzdol, od Boga ali kakega drugega nematerialnega vira k ljudstvu skozi kulturo.

Katera hipoteza, transcendentalistična ali empirična, najbolj ustreza objektivnemu dokazu? Empirična, in to bistveno bolj. Bolj ko ljudje sprejmejo to stališče, večji poudarek pri moralnem sklepanju bo na družbeni izbiri, manjši na religiozni in ideološki avtoriteti.

Ta premik se v zahodnih kulturah sicer pojavlja od razsvetljenstva, toda zelo počasi. Delno zaradi izjemno pomanjkljivega znanja, potrebnega za presojo vseh posledic naših moralnih odločitev, posebno dolgoročnih, ki se pojavijo čez desetletje ali še kasneje. Veliko smo se naučili o sebi in svetu, v katerem živimo, a se moramo še veliko več, da bi postali resnično modri. Pri vsaki veliki krizi se pojavi skušnjava, da bi priznali transcendentalno oblast, in mogoče je to za nekaj časa res najboljša. Še vedno nas je lahko indoktrinirati, še vedno nas bog z lahkoto zadene.

Odpor do empirizma povzroča tudi pomanjkanje čustev, ki ga spodbuja njegov način razmišljanja: brezkrven je. Ljudje potrebujejo več kot razum. Potrebujejo poezijo potrditve, hrepenijo po višji avtoriteti, ki bi jih vodila skozi obrede prehoda in druge izjemno resne trenutke. Večina si obupno želi nesmrtnosti, na katero očitno namigujejo obredja.

Veličastne ceremonije priklicajo zgodovino ljudstva v svečan spomin. So izložba svetih simbolov. To je trajna vrednost ceremonije, ki je v vseh visoko

razvitih civilizacijah zgodovinsko privzela nadvse religiozno obliko. Sveti simboli prepajajo kosti kulture. Stoletja bomo potrebovali, da jih bomo nadomestili – če jih bomo sploh kdaj.

Tako vas utegnem presenetiti s temle zagotovilom: žalostno bi bilo, če bi opustili svoje častitljive svete tradicije. Tragično napačno prebiranje zgodovine bi bilo, če bi izbrisali iz ameriške Prisege zvestobe *pod Bogom*. Ne glede na to, ali je kdo ateist ali prepričan vernik, naj prisega z roko na Svetem pismu, in želim si, da bi še naprej poslušali besede *Tako mi Bog pomagaj*. Obračajte se na duhovnike, svečenike in rabine, naj blagoslovijo civilni obred z molitvijo, in vsekakor sklonimo glave v skupnem spoštovanju. Vedite, da smo tedaj, ko nas koža zaščeni ob psalmih in invokacijah, v navzočnosti poezije in duše plemena, nečesa, kar bo preživelo posebnosti sektaškega prepričanja in najbrž celo vero v samega Boga.

Pokazati spoštovanje pa še ne pomeni odpovedati se dragocenemu jazu in zakriti pravo naravo človeškega rodu. Ne bi smeli pozabiti, kdo smo. Naša moč je v resnici, znanju in značaju, ne glede na to, pod katerim znamenjem. Sveto pismo govori Judom in kristjanom, da pride ponos pred padcem. Ne strinjam se – ravno nasprotno je: padec pride pred ponosom. Empirizem je obrnil formulo na glavo. Razsul je vrtoglavo teorijo, da smo posebna bitja, ki jih je neko božanstvo postavilo v središče veselja, da bi služila kot krona Stvarstva in tako slavila bogove. Lahko smo ponosni kot vrsta, kajti potem ko smo odkrili, da smo sami, dolgujemo bogovom zelo malo. Raje pokažimo ponižnost soljudem in drugim bitjem na tem planetu, saj so oni naše upanje. Če pa je kje kak bog pozoren na nas, smo si prav gotovo prislužili njegovo spoštovanje, ker smo to odkrili in si sami začeli prizadevati, da bi kar najbolje opravili to, česar smo sposobni.«

Empirikov argument, da ponovim svoje prejšnje priznanje, je moj lastni. V njem ni nič novega, saj segajo njegove korenine do Aristotelove *Nikomahove etike*, na začetku moderne dobe pa do *Razprave o človeški naravi* Davida Huma (1739–1740). Prvi jo je evolucijsko jasno razdelal Darwin v *Zatonu človeštva* (1871). Po drugi strani pa je argument religioznega transcendentalista tisti, ki sem se ga že kot otrok naučil v krščanski veri. Od tedaj se v premišljevanju vedno znova vračam k njemu in tako po intelektu kot po temperamentu se čutim zavezanega, da spoštujem njegovo starodavno tradicijo.

Zadeva pa je tudi taka, da je religiozni transcendentalizem podprt s posvetnim, s katerim ima nekaj temeljnih skupnih potez. Immanuel Kant, ki ga ima zgodovina za največjega izmed posvetnih filozofov, se je lotil moralnega premišljevanja v precejšnji meri kot teolog. Človeška bitja, je dejal, so neodvisne moralno delujoče sile s popolnoma svobodno voljo, zmožne ubogati ali prelomiti moralni zakon: »V človeku je moč samoopredeljevanja, neodvisna od kakršne koli omejitve čutnih impulzov.« Naš um je podrejen kategoričnemu imperativu, je dejal, o tem, kakšna bi morala biti naša dejanja. Imperativ je dobrina sam

po sebi, ne glede na vse drugo, in ga lahko prepoznamo po tem pravilu: »Deluj samo po tisti maksimi, za katero želiš, da bi postala tudi univerzalni zakon.« Najpomembnejše in najbolj transcendentalno pa je, da tu ni prostora za *moral bi*. Narava, je dejal Kant, je sistem vzroka in posledice, moralna izbira pa je zadeva svobodne volje, za katero ni vzroka in posledice. Ko ljudje sprejemajo moralne odločitve, ko se dvignejo nad goli nagon, prehajajo iz območja narave v območje svobode, ki jim pripada zgolj kot racionalnim bitjem.

V tej formulaciji je sicer nekaj tolažilnega, nobenega smisla pa nima v zvezi s snovnimi ali predstavljalnimi entitetami; prav zato je Kanta, tudi če odmislimo njegovo izkrivljeno besedilo, tako težko razumeti. Včasih kak koncept ni zapleten, ker bi bil tako globok, temveč ker je napačen. Zdaj vemo, da se ne sklada z dokazi o delovanju možganov.

V *Principia ethica* (1903) se je G. E. Moore, ustanovitelj moderne etične filozofije, v bistvu strinjal s Kantom. Po njegovem mnenju moralno sklepanje ne more iskati etičnih načel v psihologiji in družbenih vedah, ker te prinašajo le vzročno sliko, ne uspe pa jim osvetliti temeljev moralnega zagovora. Če torej preidemo od dejanskega je k normativnemu *moral bi*, napravimo temeljno napako v logiki, kar je Moore imenoval naturalistična zmota. Tudi John Rawls se je v *Teoriji pravice* (1971) še enkrat podal po transcendentalni poti. Ponudil je zelo verjetno premiso, naj bi pravico definirali kot poštenost (fairness), kar naj bi bilo sprejeto kot notranje dobro. To je imperativ, ki bi mu sledili, če bi ne imeli nobenega začetnega podatka o svojem položaju v življenju. Toda s to predpostavko Rawls ni tvegala nobene misli o tem, od kod prihaja človeška narava ali kako deluje. Ponudil ni nobenega dokaza, da je »pravica kot poštenost« v skladu s človeško naravo, da je torej uporabna kot blanket premisa. Verjetno je, toda kako naj to vemo, če na slepo ne poskusimo s poskusi in napakami?

Težko verjamem, da bi Kant, Moore in Rawls razmišljali tako, kot so, če bi poznali moderno biologijo in eksperimentalno psihologijo. Pa vendar ob koncu dvajsetega stoletja transcendentalizem ostaja trdno zasidran ne le v srcih vernikov, temveč tudi nešteti učenjakov družbenih in humanističnih ved, ki so se tako kot že prej Moore in Rawls odločili, da bodo izolirali svoje razmišljanje pred naravoslovnimi znanostmi.

Mnogi filozofi mi bodo odvrnili: Ampak počakaj! Kaj pa govoriš? Etiki ne potrebujejo tovrstnih informacij. Res ne moreš presedlati z je na *moral bi*. Ne smeš opisovati genetske predispozicije in predpostavljati, da je zato, ker je del človeške narave, nekako preobražen v etični nauk. Moralno sklepanje moramo postaviti v posebno kategorijo in uporabiti transcendentalne smernice, kot je zahtevano.

Ne, ni nam treba postavljati moralno sklepanje v posebno kategorijo in uporabljati transcendentalne premise, kajti postavljanje naturalistične zmote je že samo po sebi zmota. Kajti če *moral bi* ni je, kaj je potem? Prevajati je v *moral bi* ima smisel, če pazimo na objektivni pomen etičnih naukov. Zelo malo verjetno je, da so to eterična sporočila od zunaj za človeštvo, ki čaka na

razodetje, ali neodvisne resnice, ki nihajo v nesnovni razsežnosti uma. Verjetnejše je, da so fizični produkti možganov in kulture. Iz hkratne perspektive naravoslovnih znanosti so zgolj načela družbene pogodbe, ki so se strdila v pravila in ukaze, vedenjske kode, za katere si člani družbe goreče želijo, da bi jim drugi sledili, in so jih sami pripravljeni sprejeti za skupno dobro. Nauki so skrajnost na lestvici sporazumov, ki se vrstijo od nenamernega strinjanja z občutki, ki jih ima javnost v zvezi z zakoni, do tistega dela kanona, ki ga imamo za nespremenljivega in svetega. Na primer za varanje bi bila lestvica videti takšna:

Ne spuščajva se naprej; čutiva, da ni prav in da bi zašla v težave. (Verjetno ne bi smela.)

Varanje ne povzroča samo občutkov krivde, temveč ga družba na splošno obsoja, kar je še dodaten razlog, da se mu izogneva. (Ne bi smela.)

Varanje ne le obsojajo, je tudi v nasprotju z zakonom. (Skoraj zanesljivo ne bi smela.)

Bog ukazuje, da se je treba tega smrtnega greha izogibati. (Absolutno ne bi smela.)

V transcendentalnem razmišljanju teče veriga vzročnosti navzdol: od danega moral bi v religiji ali naravnem zakonu skozi pravo znanstvo in izobrazbo do posameznikove izbire. Argument transcendentalizma ima tale splošni obrazec: *Obstaja višje načelo, bodisi božansko ali pa sestavni del naravnega reda, in pametno bi se bilo poučiti o njem in najti način, kako se mu prilagoditi. Tako John Rawls odpira Teorijo pravičnosti s podmeno, ki se mu zdi nepreklicna:*

»V pravični družbi so svoboščine enakovrednega državljanstva nespremenljive; pravice, ki so zavarovane s pravičnostjo, niso podrejene političnemu barantanju niti kalkuliranju družbenih interesov.« Kot so pojasnile mnoge kritike, lahko ta premisa vodi do mnogih nesrečnih posledic, ko jo uporabimo v stvarnem svetu, tudi k zaostrovanju družbenega nadzora in zmanjšanju osebne pobude. Čisto drugačno premiso torej predlaga Robert Nozick v knjigi *Anarhija, država in utopija* (1974): »Posamezniki imajo pravice in obstajajo stvari, ki jim jih ne sme napraviti nobena oseba ali skupina (ne da bi kršil njihove pravice). Te pravice so tako močne in daljnosežne, da sprožajo vprašanje, kaj lahko storijo država in njeni uradniki – če sploh kaj.« Rawls bi nas usmeril k egalitarizmu, ki ga uravnava država, Nozick pa k libertizmu v minimalistični državi.

V nasprotju s tem pa empirični vidik v svojem iskanju vira etičnega sklepanja, ki ga je moč objektivno preučevati, obrne vzročno verigo v drugo smer. Zanj je posameznik biološko predisponiran za to, da bo sprejemal določene odločitve. Med kulturno evolucijo nekatere od teh odločitev otrdijo v nauke, kasneje v zakone; in če je predispozicija ali prisila dovolj močna, v vero v Božjo zapoved ali naravni red vesolja. Splošno empirično načelo je moč strniti v formulo: *Močan prirojen občutek in zgodovinska izkušnja povzročita, da so nekatera dejanja bolj sprejeta od drugih; izkusili smo jih, pretehtali njihove posledice in se strinjali, da se bomo prilagodili kodeksu, ki jih izraža. Dajmo, prisezimo na ta kodeks, vanj vložimo svojo osebno čast in trpimo kazni, če ga bomo prekršili.* Empirični pogled priznava, da smo moralni kodeks iznašli zato, da bi se prilagodili nekaterim porivom v človeški naravi, druge pa potlačili. *Moral bi* ni prevod človeške narave, temveč javne volje, ki v procesu razumevanja potreb in pasti človeške narave lahko postaja vse modrejša in vse stabilnejša. Spoznava, da moč zavezanosti lahko opeša zaradi novega znanja in izkušenj, zato nekatera pravila niso več sveta, stari zakoni so razveljavljeni, vedénje pa, ki je bilo nekoč prepovedano, postane dovoljeno. Spoznava tudi, da je treba iz istega razloga morda oblikovati nov moralni kodeks, ki ima v sebi potencial, da bo s časom morda postal posvečen.

Če je empirični pogled na svet pravilen, je *moral bi* samo stenografski zapis neke vrste dejanske trditve, beseda, ki označuje, kaj je družba najprej izbrala (ali pa je bila v to prisiljena), potem pa kodificirala. Naturalistična zmota je torej zreducirana na naturalistično dilemo. Rešitev te dileme je preprosta. Takšna je: *moral bi* je produkt materialnega procesa. Rešitev kaže pot k objektivnemu razumevanju izvora etike.

Nekaj raziskovalcev se je zdaj lotilo prav tega temeljnega preučevanja. Večina se strinja, da se je etični kodeks pojavil z evolucijo, med medsebojnim vplivanjem biologije in kulture. V določenem smislu oživljajo idejo o moralnih občutkih, ki so jo v osemnajstem stoletju razvili britanski empiriki Francis Hutcheson, David Hume in Adam Smith.

Z moralnimi občutki so zdaj mišljeni moralni instinkti, kot jih definirajo sodobne znanosti o vedênju, podvrženi presoji glede na njihove posledice. Občutki torej izhajajo iz epigenetskih pravil, dednih nagnjenosti v duševnem razvoju, ki jih navadno pogojuje čustvo, saj vpliva na pojme in odločitve, ki izhajajo iz njih. Prvotni vir moralnih instinktov je dinamično razmerje med sodelovanjem in odklanjanjem sodelovanja. Bistvena sestavina za oblikovanje instinktov med gensko evolucijo pri kateri koli vrsti je inteligenca, ki mora biti dovolj visoka, da presoja in obvladuje napetost, ki jo povzroča ta dinamizem. Ta raven inteligence omogoča gradnjo zapletenih miselnih scenarijev daleč v prihodnosti, kot sem opisoval v prejšnjem poglavju o umu. Kolikor vemo, se pojavlja samo pri človeških bitjih, morda pa tudi pri njihovih najbližjih sorodnikih, više razvitih opicah.

Način, kako lahko vidimo hipotetične najzgodnejše faze moralne evolucije, je teorija iger, še posebno rešitve znane zapornikove dileme. Oglejte si tale značilni scenarij dileme. Dva člana tolpe so aretirali zaradi umora in ju ločeno zaslišujejo. Dokazi proti njima so močni, niso pa neizpodbitni. Prvi misli, da mu bodo, če bo nastopal kot priča obtožbe, podelili imuniteto, njegov partner pa bo obsojen na dosmrtno ječo. Zaveda pa se tudi, da ima njegov partner isto možnost. To je dilema. Bosta izdala drug drugega, tako da bosta oba potegnili krajši konec? Ne bosta, ker sta se vnaprej dogovorila, da bosta molčala, če ju ujamejo. Tako oba upata, da bosta dobila milejšo kazen ali pa se ji sploh izognila. Zločinske tolpe so spremenile to načelo kalkulacije v etični predpis: Nikoli ne izdaj kolega; vedno se postavi zanj. Tatovi dejansko imajo čast. Če pogledamo takšno tolpo kot neke vrste družbo, je njen kodeks isti kot pri vojaku, ki ga v vojni ujame sovražnik: povedati sme samo svoje ime, čin in številko.

Podobne dileme, ki jih je moč rešiti s sodelovanjem, se v takšni ali drugačni obliki nenehno pojavljajo v vsakdanjem življenju. Plačilo je bodisi denar bodisi položaj, moč, spolnost, dostop do nečesa, tolažba ali zdravje. Večino teh neposrednih nagrad je mogoče pretvoriti v univerzalni temelj Darwinove genetske sposobnosti: daljše življenje in varna, rastoča družina.

In tako je bilo verjetno zmeraj. Predstavljajte si skupino lovcev v paleolitiku, ki jo sestavlja, recimo, pet mož. Eden od njih premišljuje, kako bi se ločil od skupine, da bi sam uplenil antilopo. Če mu bo uspelo, bo dobil veliko mesa in kože, petkrat več, kot če ostane s tovariši in jo lovijo skupaj. Iz izkušenj pa ve, da ima sam zelo malo možnosti za uspeh, veliko manj kot v skupini. Poleg tega: ne glede na to, ali mu uspe ali ne, bo deležen sovraštva preostalih, saj bo z odhodom zmanjšal njihove možnosti. V navadi je, da člani skupine ostanejo skupaj in si pravično razdelijo živali, ki so jih ubili. Zato lovec ostane z njimi. S tem se tudi drži pravil lepega vedenja, še posebno, če je on tisti, ki ubije žival. Ošabno napihovanje ni zaželeno, ker trga občutljivo mrežo recipročnosti.

Zdaj pa predpostavimo, da so človeška nagnjenja do sodelovanja ali nesodelovanja dedna: nekateri člani so že po naravi bolj kooperativni, drugi pa manj. V tem pogledu bi bila nagnjenost do moralnosti skoraj kot vsaka lastnost uma,

kar so jih preučevali. Med lastnostmi, za katere preverjeno velja, da so dedne, so najbližji moralnosti življenje v nesrečo drugih in nekateri procesi navezanosti med dojenčki in ljudmi, ki jih negujejo. V prid dednosti moralnega čuta govorijo številni dokazi iz zgodovine, da sodelujoči posamezniki na splošno živijo dlje in imajo več potomcev. Pričakovati je, da bodo v teku evolucijske zgodovine geni, ki predisponirajo ljudi za kooperativno vedenje, začeli prevladovati v človeški populaciji kot celoti.

Ta proces, ki se je ponavljal tisoče generacij, je neizbežno rodil moralni čut. Razen popolnih psihopatov (če kateri v resnici obstaja) te instinkte živo občuti vsakdo, naj bo v obliki vesti, samospoštovanja, kesanja, empatije, sramu, ponižnosti ali moralnega ogorčenja. Kulturno evolucijo usmerjajo v konvencije, ki izražajo univerzalne moralne kodekse časti, domoljubja, nesebičnosti, pravičnosti, sočutja, usmiljenja in odrešitve.

Temna plat prirojene nagnjenosti k moralnemu vedenju je ksenofobija. V družbenih transakcijah sta družina in skupni interes ključnega pomena, zato so se moralni občutki razvili selektivno. Tako je vedno bilo in bo. Ljudje s težavo zaupajo tujcem in pristno sočutje je dobrina, ki je kronično primanjkuje. Plemena sodelujejo med seboj samo po natančno določenih pogodbah in drugih dogovorih. Hitro si lahko predstavljajo, kako bi postali žrtve zarot svojih tekmecev, in v obdobjih zaostrenih sporov jih pogosto nečloveško pomorijo. Zvestobo do svoje skupine utrdijo s svetimi simboli in obredi. Njihove mitologije so polne epskih zmag nad grozečimi sovražniki.

Z občutki moralnosti in tribalizma, ki se med seboj dopolnjujejo, je lahko manipulirati; civilizacija je to še olajšala. Komaj pred deset tisoč leti, kar je le trenutek v geološkem času, ko se je na Srednjem vzhodu, na Kitajskem in v Srednji Ameriki začela poljedelska revolucija, se je prebivalstvo podeseterilo v primerjavi z družbami lovcev in nabiralcev. Družine so naselile majhne zaplate zemlje, vzbrstele so vasi in navsezadnje se je delo razdelilo, saj se je rastoča manjšina prebivalstva specializirala za obrtnike, trgovce in vojake. Razvijajoče se poljedelske družbe, v katerih je na začetku vladala enakost, so postale hierarhične. Poglavarstva, kasneje pa države so živele od poljedelskih presežkov, dedni vladarji in duhovniške kaste so dobili moč. Stari etični kodeks se je preoblikoval v prisilne predpise, ki so bili vedno v prid vladajočim razredom. Približno v tistem obdobju je nastala zamisel o »zakonodajnih« bogovih. Njihove zapovedi so posodile etičnemu kodeksu nepremagljivo oblast, in seveda ni nič čudnega, da je bila ta že spet v prid vladarjem.

Zaradi tehničnih težav pri objektivnem analiziranju teh pojavov, predvsem pa zato, ker se ljudje upirajo biološkim razlagam, kako delujejo višje funkcije njihove možganske skorje, je biološko raziskovanje moralnega čuta le malo napredovalo. Kljub temu je osupljiva okoliščina, da je študij etike od devetnajstega stoletja napravil tako majhen korak. Posledica tega je, da najznačilnejše in ključne lastnosti človeške vrste ostajajo nezapolnjen del znanstvenega zemljevida. Mislim, da je narobe, če se razprave o etiki sučejo okoli neutemeljenih

predpostavk sodobnih filozofov, ki očitno še nikoli niso pomislili na evlucijski izvor in snovno delovanje človeških možganov. Ni področja humanistike, na katerem bi bolj nujno potrebovali povezanost z naravoslovnimi znanostmi.

Ko se bo etična razsežnost človeške narave končno v celoti odprla takšnemu raziskovanju, se bo verjetno pokazalo, da prirojena epigenetska pravila moralnega razmišljanja niso združena v preproste instinkte, kot so povezovanje, sodelovanje ali nesebičnost, temveč da so sestav mnogih algoritmov, katerih trdno spojene dejavnosti vodijo um po pokrajini razpoloženj in izbiri z nešteti otenki.

Tako vnaprej strukturiran notranji svet se utegne najprej zazdeti preveč zapleten, da bi ga lahko sama ustvarila avtonomna genetična evolucija. Toda vsi dokazi v biologiji kažejo, da je bil prav ta proces dovolj, da je spravil na svet milijone vrst življenja, ki nas obkroža. Vsako vrsto živali nato vodi skozi življenjski krog enkrat in pogosto zapleten sistem nagonskih algoritmov; mnoge od njih so že zajeli v genetske in nevrobiološke analize. Z vsemi temi zgledi, ki jih imamo pred seboj, ni nerazumno sklepati, da je po isti poti nastalo tudi človeško vedenje.

Medtem pa so zmesi moralnega sklepanja, po katerih segajo sodobne znanosti, preprosto povedano zmešnjava. To so himere, zmašene skupaj iz čudnih sestavin. Paleolitski instinkti enakopravnosti in tribalizma so še zmeraj čvrsto zasidrani v nas. So del genetske osnove človeške narave, in kot take jih ni mogoče nadomestiti. V nekaterih primerih, kot je prenapljena sovražnost do tujcev in konkurenčnih skupin, so postali neprilagojeni in nevarni. Nad osnovnimi nagoni se dvigujejo višje strukture argumentov in pravil, ki se prilagajajo novim institucijam, ki jih je ustvarila kulturna evolucija. Te prilagoditve, ki odsevajo poskus, da bi ohranili red in druge plemenske interese, so preveč izmuzljive, da bi jim lahko sledili s pomočjo genetske evolucije; niso še zapisane v genih.

Nič čudnega ni torej, da se javnost prepira o etiki bolj kot o vseh drugih filozofskih dejavnostih. Ali da je politologija, ki je v temelju predvsem študija etike v praksi, tako pogosto problematična. Ne prva ne druga nima informacij o ničemer, kar bi lahko prepoznali kot avtentično teorijo v naravoslovnih znanostih. Tako etiki kot politologiji primanjkuje podlaga preverljivega znanja o človeški naravi, ki bi ga bilo dovolj za vzročno-posledična predvidevanja in za pravilne sodbe, izhajajoče iz njih. Gotovo bo preudarno, če se bomo pozorneje posvetili globokim izvorom etičnega vedenja. Največja luknja v znanju pri takem podvigu je biologija moralnih občutkov. Prepričan sem, da bomo s časom lahko razumeli to zadevo, če bomo pozorni na te teme:

- *Definicija moralnih občutkov:* najprej z natančnimi opisi iz eksperimentalne psihologije, potem pa z analizo živčnih in endokrinih odzivov, ki so njihova osnova.

- *Genetika moralnih občutkov:* najlažji pristop so meritve dednosti psiholoških in fizioloških procesov etičnega vedenja, nazadnje pa – s težavo – prepoznavanje genov, ki ga določajo.

• *Razvoj moralnih občutkov kot produktov interakcije med geni in okoljem.* Raziskava je najuspešnejša, če jo vodimo na dveh ravneh: zgodovinski potek etičnih sistemov kot del nujnosti v različnih kulturah in kognitivni razvoj posameznikov, ki živijo v različnih kulturah. Takšne raziskave so v antropologiji in psihologiji že dobro utečene. V prihodnosti jih bodo dopolnili prispevki iz biologije.

• *Globoka zgodovina moralnih občutkov:* zakaj sploh obstajajo, verjetno zaradi svojega prispevka k preživetju in uspešni reprodukciji v dolgih obdobjih predzgodovine, v katerih so se genetsko razvili.

Ob zbliževanju teh različnih pristopov se lahko zdaj osredinimo na pravi izvor in pomen etičnega vedënja. Če je tako, lahko zanesljiveje izmerimo moč in prožnost epigenetskih pravil, ki sestavljajo različne moralne občutke. Iz teh spoznanj bi morali znati modreje prilagoditi starodavni moralni čut bliskovito spreminjajočim se okoliščinam sodobnega življenja, v katero smo zaplavali hočeš nočeš in precej nevedni.

Potem bi utegnili najti sveže odgovore na resnično pomembna vprašanja moralnega razmišljanja. Kako lahko razvrstimo moralne instinkte po pomembnosti? Kateri so najbolj zatrti in koliko, kateri imajo vrednost zakona in simbola? Kako lahko nauke pustimo odprte za pozive v izjemnih okoliščinah? V novem razumevanju bomo morda našli najuspešnejše sredstvo za doseganje sporazumov. Nihče ne more uganiti, kakšno obliko bodo dobili dogovori. Proces pa lahko zanesljivo predvidimo. Demokratičen bo, tako da bo oslabil spopad med seboj tekmujočih verstev in ideologij. Zgodovina se odločno pomika v to smer, in ljudje so po naravi preveč pametni in preveč bojeviti, da bi prenašali kaj drugega. Tudi o tempu smo lahko prepričani: sprememba bo prišla počasi, čez več generacij, kajti stara prepričanja so trdoživa, tudi če se jasno pokaže, da so zmotna.

Sklepanje, ki povezuje etično filozofijo z znanostjo, lahko uporabimo tudi pri preučevanju religije. Religije so analogne z visoko razvitimi organizmi. Imajo življenjski cikel. Rodijo se, rastejo, tekmujejo, se množijo, ko pa se čas dopolni, večina umre. V vsaki od teh faz religije odsevajo človeške organizme, kateri jih hranijo. Izražajo primarno pravilo človeškega obstoja, da je vse, kar je potrebno za ohranjanje življenja, navsezadnje tudi biološko.

Za uspešne religije je značilno, da se začno kot kulti, ki nato pridobivajo moč in pripadnike, dokler ne dosežejo strpnosti zunaj kroga vernikov. V jedru vsake religije je mit o stvarjenju, ki razlaga, kako je nastal svet in kako je izbrano ljudstvo – pač to, ki pripada tej veri – prispelo v njegovo središče. Pogosto obstaja skrivnost, skupek skrivnih navodil in formul, dostopnih samo vrhovnim svečenikom, ki so si s trudom odprli pot v višje stanje razsvetljenosti. Zgledi takih tajnih sredstev s srednjeveška judovska kabala, trisopenjski sistem prostozidarjev in rezbarije na duhovnih palicah avstralskih prado-

mačinov. Moč izžareva iz središča, zbira spreobrnjene in povezuje sledilce skupine. Oblikujejo se sveti kraji, kjer je mogoče prositi bogove, opazovati obrede in biti priča čudežem.

Verniki določene religije kot pleme tekmujejo s pripadniki drugih verstev. Ostro se upirajo odklanjanju njihove vere, ki ga izražajo tekmeči. Častijo žrtvovanje samega sebe za obrambo vere.

Plemenske korenine religije in korenine moralnega sklepanja so podobne in morda identične. Religiozni rituali, kot dokazujejo pogrebni obredi, so zelo stari. V obdobju poznega paleolitika so v Evropi in na Srednjem vzhodu včasih polagali trupla v plitve grobove in jih posuli z okro ali s cvetovi; zlahka si predstavljamo ceremonije, ki so jih tam izvajali, da bi priklicali duhove in bogove. Toda kot govorijo teoretična dedukcija in dokazi, so primitivni elementi moralnega vedënja veliko starejši od paleolitskega rituala. Religija je zrasla iz etičnih temeljev in verjetno so jo vedno uporabljali na ta ali oni način, da bi upravičili moralni kodeks.

Neznanski vpliv religioznega nagona pa temelji na mnogočem več kot samo na legaliziranju morale. Kot veličastna miselna podzemska reka dobiva moč od široke palete plemenskih čustev. Prvo med njimi je nagon po preživetju. »Strah,« kot je dejal rimski pesnik Lukrecij, »je bil prva stvar na zemlji, ki je ustvarila bogove.« Naš zavestni um je lačen trajnega obstoja. Če naše telo ne more živeti večno, bo prišla prav neka nesmrtna celota, ki nas lahko vsrka. *Kar koli* bo prišlo prav, vse dokler daje posamezniku smisel in nekako raztegne v večnost ta nagli prehod uma in duha, o katerem sveti Avguštin toži, da je le kratek dan časa.

Razumevanje življenja in nadzor nad njim je še en vir religiozne moči. Doktrina črpa iz istih ustvarjalnih virov kot znanost in umetnost, njen cilj pa je, da bi izvela red iz skrivnosti snovnega sveta. Da bi pojasnila smisel življenja, obrača mitske pripovedke iz plemenske zgodovine, naseljuje veselje z varujočimi duhovi in bogovi. Če sprejememo obstoj nadnaravnega, to priča o obstoju onega drugega sveta, ki si ga tako obupno želimo.

Religiji daje veliko moč tudi njen najpomembnejši zaveznik, tribalizem. Šamani in duhovniki nas rotijo v otožnem ritmu: *Verjemi v svete rituale, postani del nesmrtnosti, ti si eden od nas. Ko se tvoje življenje odvija, ima vsak tvoj korak mističen pomen, in mi, ki te ljubimo, ga bomo zaznamovali s svečanim obredom prehoda, zadnji pa bo tisti, ko boš vstopil v oni drugi svet, svet brez bolečine in strahov.*

Če religiozni mit ni obstajal v kulturi, bi ga hitro iznašli; v resnici so tudi ga, in to povsod in večtisočkrat v teku zgodovine. Takšna neizbežnost je znamenje nagonskega vedënja pri kateri koli vrsti. Se pravi: tudi ko je že naučeno, ga vodijo proti določenim stanjem pravila mentalnega razvoja, ki jih poganjajo čustva. Če rečemo, da je religija instinktivna, s tem še ne predpostavljamo, da je kateri koli del njenega mita neresničen, temveč to, da so njeni viri globlji od običajne navade in so pravzaprav dedni, rodili pa so se zaradi nagnjenj v mentalnem razvoju, ki so zapisana v genih.

V prejšnjih poglavjih sem trdil, da je treba takšna nagnjenja pričakovati kot običajno posledico genetske evolucije možganov. Ta logika predpisuje religiozno vedenje z dodano plemensko deformacijo. Pripadništvo močni skupini, združeni v veri in smislu, je dedno selektivna prednost. Celo ko se posamezniki podredijo in tvegajo smrt za skupno stvar, se bodo njihovi geni verjetneje prenesli v naslednjo generacijo kakor tisti iz konkurenčnih skupin, ki pa nimajo tolikšne odločnosti.

Matematični modeli populacijske genetike predlagajo tole pravilo v evulcijskem izvoru takšne nesebičnosti. Če je redukcija preživetja in reprodukcije pri posameznikih zaradi altruističnih genov večja od nadomestila, povečane verjetnosti preživetja skupine zaradi altruizma, se bo pogostnost altruističnih genov povečala v vsej populaciji konkurenčnih skupin. Naj povem bolj jedrnato: posameznik plača, njegovi geni in pleme pridobijo, altruizem se razširi.

Zdaj pa naj spregovorim o še globlji pomembnosti empirične teorije o izvoru etike in religije. Če bi empirizem ovrgli, transcendentalizem pa nepremagljivo potrdili, bi bilo odkritje preprosto najpomembnejše v vsej človeški zgodovini. To je breme, ki ga nosi biologija, ko se bliža humanističnim vedam. Če bodo objektivni dokazi, ki jih bo zbrala biologija, podprli empirizem, se bodo posledice hkrati pojavile na najbolj problematičnih področjih človeškega vedenja in verjetno veljale vsepovsod. Če pa bo dokaz v katerem koli delu nasprotoval empirizmu, bo univerzalna skladnost propadla in naravoslovne ter humanistične vede bodo ostale trajno ločene prav do temeljev.

Zadeva še zdaleč ni rešena. Toda empirizem, kot dokazujem, je v primeru etike doslej dobro podprt. Objektivni dokaz zanjo ali proti njej v religiji je šibkejši, toda vsaj še vedno v skladu z biologijo. Na primer: čustva, ki spremljajo versko ekstazo, so očitno nevrobiološkega izvora. Vsaj ena oblika možganske okvare je povezana s pretirano religioznostjo, ko oseba daje kozmičen pomen skoraj vsemu, tudi malenkostnim vsakdanjim dogodkom. V celoti si je mogoče predstavljati biološko konstrukcijo uma z religioznimi prepričanji, čeprav samo to ne ovrže transcendentalizma niti ne dokazuje, da so prepričanja neresnična.

Enako pomembno je, da je veliko religioznega vedenja – če ne kar vse – izšlo iz evolucije z naravno selekcijo. Teorija ustreza – na grobo. Vedenje obsega vsaj nekaj vidikov vere v bogove. Spravna daritev in žrtvovanje, ki sta skoraj univerzalni sestavini religiozne prakse, izražata podrejanje vladajočemu bitju. Sta vrsta oblastniške hierarhije, ki je splošna značilnost organiziranih družb sesalcev. Tako kot ljudje tudi živali uporabljajo zapletene signale, da propagirajo in ohranjajo svoj položaj v hierarhiji. Podrobnosti se od vrste do vrste razlikujejo, imajo pa tudi splošne dosledne podobnosti, kot bosta ilustrirala naslednja zgleda.

V volčjem krdelu hodi dominantni samec pokončno in »ponosno«, s togimi nogami, v tempu, ki ga sam odmerja, z glavo, repom in ušesi pokonci, druge pa gleda svobodno in ravnodušno. V navzočnosti tekmecev naježi dlako, zaviha ustnice, da pokaže zobe, in si prvi izbere hrano in prostor. Podrejena žival

uporablja nasprotno signale. Obrača se proč od dominantne živali, s spuščeno glavo, ušesi in repom, dlako ima gladko in zobe skrite. Kadar jo močnejši izzove, se valja po tleh, se odplazi in mu prepusti hrano ter prostor.

V tropu opic rezus so posebnosti v obnašanju vodilnega samca presenetljivo podobne dominantnemu volku. Glavo in rep drži pokonci, hodi poudarjeno, »kraljevsko« in brezbrizno gleda druge. Pleza na bližnje predmete, da bi ostal više od tekmecev. Ko ga kdo izzove, upre vanj srep pogled in odpre usta – znamenje napadalnosti, ne presenečenja –, včasih pa tudi z dlanjo potolče po tleh, da bi pokazal svojo pripravljenost na napad. Podrejeni samec ali samica hlini potuhnjeno hojo s spuščeno glavo in repom, obrača pa se proč od alfa samca in drugih živali z višjim položajem. Usta ima zaprta, razen v grimasi strahu, ko pa ga kdo izzove, se klečeplazno umakne. Prepusti mu prostor in hrano, če je samec, pa tudi samice, ki se pariyo.

Rad bi poudaril tole. Behavioristični znanstveniki s kakega drugega planeta bi pri priči opazili semiotično podobnost med vedenjem podrejene živali in človeškim klanjanjem religioznim in civilnim avtoritetam. Poudarili bi, da so najbolj zapleteni obredi klanjanja usmerjeni k bogovom, najbolj vodilnim, čeprav nevidnim članom človeške skupine. In pravilno bi sklenili, da se je *Homo sapiens* ne le v anatomiji, temveč v temeljih družbenega vedenja v evoluciji šele nedavno tega ločil od nečloveških primatov.

Nestete študije živalskih vrst, katerih nagnostkega obnašanja ni zasenčilo kulturno spopolnjevanje, so pokazale, da se pripadnost vladajočim skupinam spleča zaradi večje verjetnosti preživetja in reproduktivnosti. To pa ne velja samo za dominantne posameznike, temveč tudi za podrejene. Članstvo v katerem koli od teh dveh razredov daje živalim večjo zaščito pred sovražniki in boljši dostop do hrane, zavetja in družice ali druga kot pa samotarsko življenje. Še več, podrejeni položaj v skupini ni nujno trajen. Vodilni posamezniki postanejo šibki in umrejo, zato nekateri izmed podrejenih napredujejo na višjo raven in temu primerno k več dobrinam.

Presenetljivo bi bilo, če bi ugotovili, da je modernim ljudem uspelo izbrisati stare genetske programe sesalcev in da so si izmislili druga sredstva za delitev moči. Vsi dokazi govorijo, da si niso. Ljudje so zvesti svoji dediščini primatov, zato jih samozavestni, karizmatični vodje, posebno moški, zlahka zapeljejo. Ta predispozicija je najmočnejša v verskih organizacijah. Okoli takih vodij se oblikujejo kulturi. Njihova moč raste, če lahko prepričljivo potrdijo, da imajo poseben dostop do vzvišeno dominantnega, po navadi moškega lika Boga. Ko se kulturi razvijejo v religije, se podoba višjega bitja krepi z mitom in liturgijo. S časom je oblast ustanoviteljev in njihovih naslednikov vrezana v svetih besedilih. Neposlušni podložniki, znani kot »bogokletniki«, so zatrti v kali.

Vendar pa človeški um, ki ustvarja simbole, ni nikoli zadovoljen s surovim opičjim občutkom na katerem koli čustvenem področju. Prizadeva si, da bi zgradil kulture, ki so v vseh razsežnostih kar se da ugodne. V religiji imamo torej obrede in molitve, s katerimi lahko pridemo v neposreden stik z višjim

bitjem, tolažbo drugih vernikov, ki omili neznosno žalost, razlage nerazložljivega in oceanski občutek skupnosti z večjo celoto, ki sicer presega razumevanje.

Skupnost je ključ, in upanje, ki izhaja iz nje, je večno; sredi temne noči duše se odpira obet duhovnega potovanja v svetlobo. Nekaj izbrancev se lahko poda na to potovanje že za življenja. Um premišljuje na določene načine, da bi dosegel vedno višje ravni razsvetljenja, dokler ni mogoče nikamor više in vstopi v mistično enost s celoto. V velikih religijah ima ta razsvetljenost različna imena: pri hindujcih samadhi, pri budistih zena satori, pri sufijih fana, pri taoistih wu-wei, pri binkoštnih kristjanih ponovno rojstvo. Nekaj podobnega doživljajo v halucinacijah šamani v kulturah, ki ne poznajo pisave. Kar očitno čutijo vsi ti mašniki (in kar sem nekoč do neke mere občutil tudi sam kot prerojen evangeličan), je težko izraziti z besedami, toda Willa Cather se je kar najbolj približala definiciji z enim samim stavkom. »To je sreča,« pravi njen fiktivni pripovedovalec v *Moji Antoniji*, »da se raztopiš v nečem popolnem in veličastnem.«

Seveda je sreča, če najdeš božanstvo ali vstopiš v celoto Narave ali kako drugače dojameš nekaj neizrekljivega, čudovitega in neskončnega ter ta občutek tudi ohraniš. Milijoni ga iščejo. Brez tega dokončnega smisla se počutijo izgubljeni, brez cilja. Njihova stiska je posrečeno izražena v oglasu neke zavarovalnice iz leta 1997: *Leto 1999 je. Mrtvi ste. Kaj pa zdaj?* Ljudje vstopajo v uveljavljene religije, podlegajo kultom, se pridružujejo newageovskim šušmarjem. *Celestinsko prerokbo* in druge primerke plaže, ki poskušajo razsvetljevati, spravljajo na sezname svetovnih uspešnic.

Verjamem, da bo vse to navsezadnje mogoče razložiti s kroženjem možganskih tokov in globoko, genetsko zgodovino. Toda to ni predmet, ki bi si ga upal celo najbolj okorel empirik obravnavati kot trivialnega. Zamisel o mistični enosti je avtentičen del človeškega duha. Človeštvo se ukvarja z njim že tisočletja, tako transcendentalistom kot znanstvenikom se v zvezi z njo porajajo najresnejša vprašanja. Po kateri poti, sprašujemo, so potovali in kateri cilj so dosegli mistiki v zgodovini?

Nihče ni opisal resničnega potovanja jasneje kot velika španska mističarka, sveta Terezija Avilska, ki v svojih spominih (1563–1565) opisuje korake, ki jih je ubirala, da bi s pomočjo molitve dosegla enost z božanskim. Na začetku pripovedi se pomakne onkraj običajnih molitev, ki izražajo vdanost in prošnje, na drugo raven, to je v molitev v tišini. Tam njen um zbere vse moči, da bi »preprosto privolila v to, da postanem ujetnica Boga«. Občutek globoke tolažbe in spokojnosti se spusti nanjo, ko jo Gospod oskrbi z »vodo veličastnih blagoslovov in milosti«. Njen um nato preneha skrbeti za zemeljske stvari.

V tretji fazi molitve se duh svetnice, »pijan od ljubezni«, ukvarja samo z mislimi na Boga, ki ga obvladuje in oživlja.

O moj Kralj, ko vidim, da sem zdaj, kot to pišem, še vedno pod vplivom te božanske norosti ... rotim Te, usliši me, dovoli, da vsi tisti, s katerimi se bom

pogovarjala, zblaznijo od Tvoje ljubezni, ali pa naj se ne pogovarjam z nikomer, ali pa ukaži, da nimam na svetu kaj početi, ali pa me vzemi s sveta.

Na četrti stopnji molitve Terezija Avilska doseže mistično združitev:

Nobenega občutka o ničemer nimam, samo užitek ... vsi čuti so tako zaposleni s to dejavnostjo, da noben ni prost ... Duša, ki išče Boga, se s čezmerno, sladko radostjo zaveda, da medli v transu; diha in vsa telesna sila jo zapušča. Duša se raztaplja v Božji in z združitvijo končno pride razumevanje milosti, ki jih On podeljuje.

Za mnoge je potreba, da bi verjeli v transcendentelni obstoj in nesmrtnost, nezadržna. Transcendentalizem, posebno kadar je okrepljen z religiozno vero, je psihično poln in bogat; daje občutek, da je to nekako prav. V primerjavi z njim se zdi empirizem steril in nezadosten. V iskanju dokončnega smisla je veliko lažje slediti poti transcendentalizma. Čeprav empirizem prepriča um, transcendentalizem vedno znova prepriča srce. Kadar koli sta bili v sporu, je znanost vedno porazila religiozno dogmo – točko za točko. A brez koristi. V Združenih državah je petnajst milijonov južnjaških baptistov, največje veroizpovedi, ki krščansko Sveto pismo razlaga dobesedno, pa samo pet tisoč članov Ameriškega humanističnega združenja, vodilne organizacije, ki se ukvarja s posvetnim in deističnim humanizmom.

Pa vendar, če sta nas zgodovina in znanost sploh česa naučili, potem sta nas tega, da strast in želja nista isto kot resnica. Človeški um se je razvil tako, da verjame v bogove. Ni se razvil v to smer, da bi verjel v biologijo. Sprejemanje nadnaravnega v predzgodovini, ko so se možgani razvijali, je prineslo veliko prednost. Zato je v ostrem nasprotju z biologijo, ki se je razvila kot produkt moderne dobe in je ne podpirajo genetski algoritmi. Neprijetna resnica je, da obe prepričanju dejansko nista kompatibilni. Zato tisti, ki jih žeja tako po intelektualni kot po religiozni resnici, ne bodo v popolnosti nikoli dosegli obeh.

Medtem pa skuša teologija rešiti dilemo tako, da se po zgledu znanosti razvija proti abstraktnosti. Bogovi naših prednikov so bili božanska človeška bitja. Egipčani, kot je napisal Herodot, so jih predstavljali kot Egipčane (pogosto s telesnimi deli nilskih živali), Grki pa kot Grke. Veliki prispevek Hebrejcev je bil v tem, da so združili celotni panteon v eno osebo, Jahveja – patriarha, primerne za puščavska plemena –, in intelektualizirali Njegov obstoj. Dovolili niso nobene rezane podobe. V tem procesu so prikazali božansko navzočnost še manj otipljivo. Biblične zgodbe kažejo, da nihče, niti Mojzes, ki se je približal Jahveju v gorečem grmu, ni mogel videti Njegovega obraza. S časom je bilo Judom prepovedano celo izgovarjati Njegovo pravo ime v celoti. Pa vendar se je zamisel o teističnem Bogu, vsevednem, vsemogočnem in močno vpletenem v človeške zadeve, ohranila do današnjega dne kot prevladujoča religiozna podoba v zahodni kulturi.

V razsvetljenstvu se je rastoče število judovsko-krščanskih teologov, ki so želeli prilagoditi teizem bolj racionalističnemu pogledu na snovni svet, odmaknilo od Boga kot od stvarne osebe. Baruch Spinoza, vodilni judovski filozof v sedemnajstem stoletju, si je predstavljal božanstvo kot transcendentalno substanco, navzočo povsod v vesolju. *Deus sive natura*, Bog ali narava, je razglasil, sta isto. Za svoj filozofski trud je bil nagrajen tako, da so ga izgnali iz Amsterdama z izobčenjem in splošnim prekletstvom, ki je vsebovalo vsa prekletstva, kar jih je moč najti v Svetem pismu. Ne glede na tveganje obtožbe krivoverstva se je razosebljanje Boga stanovitno nadaljevalo do moderne dobe. Za Paula Tillicha, enega najvplivnejših protestantskih teologov dvajsetega stoletja, trditev o obstoju boga kot osebe ni napačna; je samo brez pomena. Med mnogimi najbolj liberalnimi sodobnimi misleci ima zanikanje konkretnega božanstva obliko procesne teologije. Vse v tej najekstremnejši ontologiji je del brezšivne in neskončno zapletene mreže razvijajočih se odnosov. Bog se manifestira v vsem.

Znanstveniki, klatski skavti empirističnega gibanja, niso neobčutljivi za idejo Boga. Tisti, ki jim je blizu, se pogosto nagibajo proti kaki obliki procesne teologije. Njihovo vprašanje je: Ko bomo dovolj spoznali stvarni svet prostora, časa in snovi, ali bo to znanje odkrilo Stvarnikovo navzočnost? Svoje upe so poverili teoretičnim fizikom, katerih cilj je končna teorija, Teorija Vsega (Theory of Everything – T. O. E.), sistem trdno spojenih enačb, ki opisujejo vse, česar se je moč naučiti o silah fizičnega vesolja. T. O. E. je »prelepa« teorija, kot pravi Steven Weinberg v svojem pomembnem eseju *Sanje o končni teoriji*. Prelepa, ker bo elegantna, ker bo izražala možnost neskončne zapletenosti s kar najmanj zakoni, in simetrična, ker bo ostala nespremenljiva skozi ves čas in prostor. In neizogibna, kajti ko bo potrjena, ne bo mogoče spremeniti nobenega dela, ne da bi razveljavili celoto. Za trajno bo lahko sprejela vse preživele podteorije, tako kot splošna relativnostna teorija, ki jo je Einstein opisal takole: »Največja privlačnost teorije je v njeni logični popolnosti. Če se pokaže, da bo en sam sklep, izpeljan iz nje, napačen, jo bo treba opustiti; zdi se nemogoče, da bi jo spreminjali, ne da bi uničili celotno strukturo.«

Pogled na končno teorijo, ki ga imajo najbolj matematični znanstveniki, utegne kazati na novo religiozno prebujenje. Stephen Hawking, čigar prispevek k tej skušnjavi je v knjigi *Kratka zgodovina časa* (1988), je razglasil, da bi bil ta znanstveni dosežek največje zmagoslavje človeške misli, »kajti tedaj bi poznali Božji um«.

No – mogoče, a jaz dvomim v to. Fiziki so že sestavili precejšen del končne teorije. Poznamo pot; v grobem lahko vidimo, kam drži. Vendar nas ne čaka noben verski praznik, vsaj ne takšen, ki bi ga lahko prepoznali pisci Svetega pisma. Znanost nas je odpeljala zelo daleč od osebnega boga, ki je nekoč predsedoval zahodni civilizaciji. Storila je kaj malo, da bi zadovoljila našo nagonsko lakoto, ki jo je tako bridko izrazil psalmist:

Človek živi svoje dni kakor senca, zaman se muči z ošabnimi zablodami; ne ve, kdo bo pobral njegove zaklade. O Gospod, kje je moja tolažba? Moje upanje je v tebi.

Bistvo duhovne dileme človeštva je v tem, da smo se genetsko razvijali tako, da smo sprejeli eno resnico in odkrili drugo. Ali obstaja način, kako zbrisati to dilemo, kako rešiti nasprotja med transcendentalnim in empiričnim pogledom na svet?

Ne, žal ga ni. Še več: ni verjetno, da bo mogoče v nedogled poljubno izbirati med njima. Predpostavke, na katerih temeljita oba nazora, doživljajo vse strožje preverjanje zaradi rastočega preverljivega znanja o tem, kako deluje vesolje, od atoma do možganov in galaksije. Poleg tega so nam kruti nauki iz zgodovine dali jasno vedeti, da kak etični kodeks ni tako dober – ali vsaj ne tako trajen – kot drugi. Enako velja za religije. Nekatere kozmologije so dejansko manj pravilne kot druge in nekateri etični nauki ne delujejo tako dobro kot drugi.

Obstaja človeška narava, ki temelji na biologiji ter ustreza etiki in religiji. Dokazi kažejo, da je mogoče zaradi njenega vpliva naučiti ljudi le ozkega segmenta etičnih nauk. V nekaterih sistemih prepričanja cvetijo, v drugih venejo. Mi pa moramo natanko vedeti, zakaj.

Zato bom domišljavo predlagal misel, da se bo spor med obema stališčema najverjetneje poravnal. Zamisel o genetskem, evolucijskem izvoru moralnih in verskih prepričanj bodo preskusile nenehno nastajajoče biološke študije o kompleksnem človeškem vedenju. Če se bo pokazalo, da sta se zaznavni in živčni sistem razvila z naravno selekcijo ali vsaj v kakem drugem čisto snovnem procesu, potem bo to podprlo razlago empirikov. Še bolj jo bo podprlo preverjanje koevolucije genske kulture, bistvenega povezovalnega procesa, ki sem ga opisal v prejšnjih poglavjih.

Zdaj pa pogledjmo, kakšna je druga možnost. Če se bo pokazalo, da se etični in religiozni pojavi niso razvili na način, soroden biologiji, sploh pa ne do te mere, da bi bilo mogoče takšno kompleksno vedenje povezati s fizičnim dogajanjem v zaznavnem in živčnem sistemu, bo treba opustiti empirično stališče in sprejeti transcendentalistično razlago.

Stoletja se je empirično pisanje širilo v pradžavo domeno transcendentalnega prepričanja, najprej počasi, z obdobjem znanosti pa vse hitreje. Duhovi, ki so jih naši predniki poznali od blizu, so pobegnili v skale in drevesa, še kasneje v daljna gorovja. Zdaj so na zvezdah in mogoče je, da bodo tam dokončno izumrli. *Toda mi ne moremo živeti brez njih.* Ljudje potrebujejo pripovedovanje o svetem. Imeti morajo občutek globljega smisla, v taki ali drugačni obliki, pa če je še tako intelektualizirana. Ne bodo se hoteli ukloniti obupni misli, da bodo umrli kot živali. Še naprej bodo skupaj s psalmistom prosili: *Gospod, kje je moja tolažba?* Našli bodo način, da bodo duhove prednikov ohranili žive.

Če sveta pripoved ne more obstajati v obliki religiozne kozmologije, jo bomo vzeli iz snovne zgodovine vesolja in človeške vrste. Ta trend sploh ni poniževalen. Pravi ep o evoluciji, izražen v poeziji, je ravno tako žlahten kot kateri koli religiozen ep. Materialna stvarnost, ki jo je odkrila znanost, ima že zdaj več

vsebine in veličine kot vse religiozne kozmologije skupaj. Sledi kažejo, da sega kontinuiteta človeške vrste globoko v zgodovino, tisočkrat starejšo od te, ki so si jo zamislile zahodne religije. Ko so jo preučevali, je to prineslo nova odkritja velikega moralnega pomena. Spoznali smo, da je *Homo sapiens* veliko več kot kup plemen in ras. Smo en sam genski sklad, od koder prihajajo posamezniki vsako generacijo in kamor se razpustijo v naslednji, za vedno združeni kot vrsta z dediščino in skupno prihodnostjo. Takšne so zamisli, izhajajoče iz dejstev, iz katerih je mogoče potegniti nove napovedi nesmrtnosti in razviti nov mit.

Od tega, kateri nazor bo prevladal, religiozni transcendentalizem ali znanstveni empirizem, bo močno odvisno, kakšne zahteve bo imelo človeštvo do prihodnosti. Dokler o zadevi še premišljujemo, pa lahko dosežemo spravo, če se bomo jasno zavedli tehle najpomembnejših dejstev. Po eni strani sta etika in religija še zmeraj preveč zapleteni, da bi ju sodobna znanost lahko pojasnila na globljih ravneh. Po drugi strani pa sta veliko bolj produkt avtonomne evolucije, kot je doslej priznala večina teologov. Znanost se ob etiki in religiji sooča s svojim najzanimivejšim izzivom, ob katerem mora tudi nastopati skromno; religija pa mora nekako najti pot, da bo zaobsegla tudi znanstvena odkritja in tako ohranila verodostojnost. Religija bo imela tolikšno moč, kolikor bo kodificirala in prelila v trajno in poetično obliko najvišje človeške vrednote, ki so v skladu z empiričnimi spoznanji. Samo tako je mogoče ustvariti nepremagljivo moralno vodstvo. Slepa vera, pa če je izpovedana še tako strastno, ne bo zadostovala. Znanost bo neprizanesljivo preverila vsako predpostavko o človeških okoliščinah in s časom prišla do dna moralnim in religioznim občutkom.

Verjamem, da bo končni rezultat tekmovanja med obema nazoroma sekularizacija človeške epopeje in same religije. Kakor koli že se bo proces odvil, bosta zanj potrebni odprta razprava in neomajna intelektualna ostrina v ozračju medsebojnega spoštovanja.

Prevedla Jana Cedilnik